

Szemle

KULTUSZÉPÍTŐ MONOGRÁFIA*

– DARVASI Ferenc. *Csak hagyjanak békén: Mándy Iván élete és pályája*. Osiris irodalomtörténet. Budapest: Osiris Kiadó, 2024, 558 lap –

SZÉCHENYI ÁGNES

ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Irodalomtudományi Kutatóintézet
nyugalmazott tudományos főmunkatárs

E-mail: szechenyiagnes@gmail.com

ORCID 0009 0008 6157 6923

■ Az *Osiris irodalomtörténet* gyarapodó, az irodalmi kézikönyvírást is előzékenyen kiszolgáló, annak alépítkező, nyersanyagot szolgáltató sorozatának legújabb kötete Darvasi Ferenc *Csak hagyjanak békén: Mándy Iván élete és pályája* című kötete. Fontos kötet, a szó legjobb értelmében vett pozitivista szemléletű munka. Szerzője évtizedet töltött az adatok összegyűjtésével. Egy olyan apróságnak is nagyon örült, amikor e sorok írója – aki Schöpplin Aladár munkásságát és feldolgozatlan hagyatékát dolgozta fel egy olyan monográfiában, amelynek kiadói szerkesztője történetesen Darvasi volt – egy emailben elküldte neki az információt, hogy Mándy eredetileg a Fiumei út 25. számú ház VI. emelet 10. számú lakásában lakott. Erről az apró adatról aztán – amit Schöpplin telefonos noteszéből jegyeztem ki – hosszan leveleztünk. Megkérdezte, melyik évből való a notesz – abban eleve biztos volt, hogy 1944. előtti évekből való – mert annyit tud már, hogy Mándyék hatodik emeleti lakását lebombázták a világháborúban, később már lejjebb laktak, ugyanabban a házban. Úgy látta, sehol máshol nem került elő ez a pontos cím, csak a későbbi, a negyedik emeleti, ahol Mándy évtizedeken át élt. Úgyhogy mindenképp hivatkozna majd Schöpplin jegyzetfüzetére a készülő életrajzban. Egy nemlétező emelet, egy eltűnt lakás. Mondhatjuk, hogy ez az információ nem tartozik szorosan egy monográfiához. De az ilyen apró részletek is építik a monográfus érzelmi, beleélő viszonyát. Átérzi, el-

* A *Literaturától* szokatlan módon ezúttal két recenziót közlünk egyazon könyvről, Darvasi Ferenc Mándy-monográfiájáról. Ennek oka egyszerűen az, hogy a két beérkezett recenzió közül egyiknek a közléséről sem kívántunk lemondani. Így Széchenyi Ágnes szemléje mellett Papp Ágnes Kláráét is ajánljuk az olvasó szíves figyelmébe. – A szerk.

képzeli, hogy Mándynak mit jelenthetett a hiány. Hiszen gyakorta a hiányokból, veszteségekből építkezik Mándy írói világa.

A monográfia nem csak a művekről szól ez esetben. Darvasi feltárja a szétszakadt Mándy család költözéseit is, a Mándy-szülők válása nyomán a lakhelyek és iskolák gyakori változásait. (A korabeli törvények a gyereket az apához rendelték.) Nemcsak életrajzi adatokat gyűjtött Darvasi Ferenc, hanem korai írásokat, az érett Mándy „előszövegeit” is. Felhívja a figyelmet a kötetben eddig még nem közölt *Cimborák* című szövegre, az első kisprózára, „amelyben megcsillan valami Mándy későbbi írói világából. Számos ezt követő írásának háttére, »életanyaga« a Tisza Kálmán tér és jellegzetes figurái itt tűnnek fel először (és említés szintjén a Teleki tér is).” (77). (A szövegek és szövegvariánsok keresése igen fontos irodalomtörténeti ambíció, látjuk, miként gyarapodnak például a Krúdy-szövegek az adatbázisokat kitartóan búvárló gyűjtők, Bezeczy Gábor, Kelecsényi László, Wirágh András révén. Mándy korai szövegeinek kötetbe nem kerülő fiatalkori írásait elsőként Rónay László, illetve Urbán László gyűjtötte össze részlegesen.)

Darvasi Ferenc monográfiája nyomán részben módosul a szakirodalomban elterjedt hit, hogy Mándyt Schöpflin Aladár fedezte volna fel, amikor a *Tükörben* közölte *Bogár* című novelláját 1942-ben. Valójában ugyanis ekkorra nem kevesebb mint öt éve publikált Mándy és több mint ötven (!) írása jelent meg, ráadásul olyan jelentékeny lapokban is, mint a (katolikus) *Élet*, a (Kenyeres Imre-féle) *Diárium*, a(z) (akkor még Pethő Sándor szerkesztette) *Magyarság* vagy a *Vigilia*. A tény tény, de az is, hogy az Újhold-nemzedék és „szövetség” a maga íróvá avatását szimbolikusan és valóságosan is Schöpflintől származtatta. Az újholdasok az ölükben vitték le a több kisebb agyi infarktus után egyre kevésbé mozogni képes Schöpflint a Centrálba, magukhoz. Képzeliük el a jelenetet, Örkény Istvánt, amint karjába veszi a nyolcvanhoz közeledő kritikust, a *Nyugat* első nemzedékének legjelentősebb kritikusrát, a kevés életben maradtakat egyikét.

Sok újdonságot hoz az *Újhold* belső viszonyainak, feszültségeinek aprólékos feltárása is. Ennek a fejezetnek a címe *A sikeres (?) író (1946–1949)*. Itt tárgyalja Darvasi még a *Magyarok* 1946-os jelíges novellapályázatán elnyert első helyezést, megemlítve, hogy 573 (!) pályamű érkezett a felhívásra. A társnyertes novella (mert ugyanakkor Déry, Ottlik és Sőtér is első díjasok lettek) a *Vendégek a Palackban* volt, a szerző majd minden antológiájába belekerült később, sőt, kötet cím is lett belőle. Itt tudjuk meg – s ez a fejezet és fejezetrész némileg újdonság is –, hogy Mándy, aki nemcsak, hogy félbehagyta a gimnáziumot, de az iskola intézményéről is a legrosszabb emlékei maradtak, szinte naponta bejárta a Múzeum körüti bölcsészkarra. Látogatta Trencsényi-Waldapfel József stílusgyakorlatát, s ez Mándy számára az *Újhold*-hoz fogható szellemi műhely volt. Waldapfel ezzel a stúdiummal mintegy felújította az ugyancsak alapvetően konzervatív Négyesy László híres szemináriumát. Az ekkori szabad légkörre jellemző, hogy bárki bejárhatott az „órákra”, így például hallgatóként részt vett ezeken a szobrász Pátzay Pál és a gyermekgyógyász Gegesi Kiss Pál is, csakúgy, mint a „túlkoros” érdeklődő, a jogtudós Moór Gyula, aki 1946-ig

az egyetem rektora volt. Nem derogált neki beülni a legfiatalabbak műhelyóráira. Soroljuk fel, ki mindenki fordult itt meg a háború után formálódó értelmiség tagjaiból. Csak néhány nevet említünk, a teljes névsorért érdemes fellapozni a monográfia fejezetét. Ide járt Lator László, Határ Győző, Karinthy Ferenc, Szabó Magda, Pilinszky János, Nemeskürty István, Lakatos István vagy Rubin Szilárd és a Sztehlo gyerekek is, köztük Orbán Ottó. (Tegyük hozzá ehhez a nyitottsághoz, a koalíciós korszak ritka remek pillanataihoz, hogy ekkor állt a budapesti Operaház karmesteri pulpitusán Otto Klemperer.) Van még mit feltárni és összeolvasni az elsötétülés előtti időkből. (A stílusgyakorlatról a *Kritikában* írt már 1987-ben Vargha Kálmán, de a Mándy-életrajzba ágyazva megnő ennek jelentősége.) Hálásak lehetünk Darvasi Ferencnek, hogy aprólékos gyűjtögető munkával sokszereplős tablót állított össze.

Érdekes Darvasi Ferenc Mándy iránti érdeklődésének kezdete. Az Írók Boltjában tartott könyvbemutatón Darvasi bevallotta, hogy „sikerült” úgy elvégeznie az egyetemet, hogy egy sort sem olvasott Mándytól, hogy megismerkedésük késői, és már csak a könyveken át valósulhatott meg. (Darvasi 1978-as születésű irodalmár, Mándy halála évében, 1995-ben még gimnazista volt.) Tar Sándor és Darvasi László után, a novella kortárs változataival való intenzív kapcsolatából és saját írói ambíció révén jött az érdeklődés, hogy megismerje, majd egészen szorosan kövesse Mándyt. És igencsak meglepte, hogy a Mándy-novellák – talán így mondta a bemutatón – egyszerűen beletaláltak a saját világába. Személyes kapcsolat író és monográfusa között tehát nem volt, de a szerkesztői gyakorlat – Darvasi az egyik legjobb mai kiadói szerkesztő –, a nagyon szoros szövegolvasás rendkívüli módon segítette. A kiadói szerkesztőnek, ahogy a fordítónak is, mélyebb a szöveghez való viszonya, mint akár a kritikusnak. Azt ugyanis behatóbban, analitikusabban ismeri, nem csak többször olvassa, beszél róluk a szerzővel, látja alakulásukat míg a gépirat eljut a nyomdai fázisba, sőt olykor javaslatokat is megfogalmaz, mert ő az akár a „hibákat” (ismétlődéseket, következtelenségeket) is felfedező szükséges külső szem. Író és szerkesztője, s ez esetben monográfusa szoros, mély kapcsolatban vannak a szövegen át. És Darvasi elindult, hogy valamiképpen bepótolja a szükségszerűen elmaradt személyes „szerkesztői” találkozásokat. Körülkerítette Mándy Ivánt. Interjúzni kezdett. Először egy pincérnővel a Mándy által otthonának tartott, biztonságot adó Különlegességi (az államosításig, de a közbeszédben mindig is Lukács) cukrászdából, majd többek között Sándor Ivánnal, Tarján Tamással, Jelenits Istvánnal, Márványi Judittal, Lator Lászlóval, Corá Erzsébettel, a festőbaráttal beszélt Mándyról. Eljutott a családhoz, a feleséghez, majd megvizsgálta az utolsó lakóhelyet, kifaggatta az Aulich utcai szomszédot, s eljutott az író egyik első, két évig tartó gyengéd kapcsolataig is. Beszélt szerkesztőivel, fordítóival. Az interjúkból és levelekből önálló könyvek születtek (*Köztünk vagy: Beszélgetések Mándy Ivánról*, 2015, illetve a „*Szeretve tisztelt főcsatár*”: *Mándy Iván válogatott levelezése*, 2018, és még számos novellaválogatás, utószó), s a folyamatos Mándy-olvasás és a kitartó filológiai nyomozás eredményeképpen elkészült ez az alapos életrajz és pályakép.

Sok további újdonság is van benne. Talán nem tévedünk, amikor azt állítjuk, a monográfia legizgalmasabb része a korai Mándy oknyomozó bemutatása. Mándy korai alkotói éveiben, a negyvenes években még alkalmazkodott: írt tárcákat, kerek, azaz befejezett történeteket, mégpedig nem belső sugallatra. Mándy tehát nem volt mindig Mándy, noha a kezdeti novellákból utólag biztosan meglátjuk az autonóm írói világra való, szabad törekvéseit. Cáfolja Darvasi tehát azt a közkeletű tételt, hogy Mándynak ne lett volna írói ifjúkora (Bori Imre) vagy hogy Mándy már indulásakor teljes fegyverzetben lépett a porondra (Csukás István). Gazdagítja Mándy-képünket az átírások (*Don Quijote, Koldus és királyfi, Münchhausen báró kalandjai, Tamás bácsi* (sic!) *kunyhója*), a „kulimunkák” részletezése, a kényszermunkahelyek és kényszeráthelyezések feltárása, az első külföldi novellamegjelenés. Itt bukkan fel a más-honnan ugyan tudható, de az összefüggések között erőteljesebb hangsúlyt kapó esemény, amikor Darvasi a pályaképbe illeszti az Írószövetség 1956. júliusi taggyűlését, s nyomában azt, hogy ugyanez év szeptemberben már az is felmerült, hogy új irányzatos (!) folyóiratok jöhessenek létre. (A pártközpont már 1956 nyarán közölte, hogy engedélyezték Lengyel Balázséknak folyóirat megjelentetését, a szerkesztők honoráriumának biztosításával. Mennyi időnek kellett eltelnie, hogy az *Újhold*, igaz, évkönyv formában feltámadjon 1986-ban. Éppen harminc évnek.) A szellemi és politikai élet dinamikája igen jól követhető a könyvből, ezért mindazoknak ajánlható a *Csak hagyjanak békén* olvasása, akik nemcsak Mándyra kíváncsiak, hanem a Rákosi- és Kádár-korszak működésére, szellemi atmoszférájára is.

Nem reflektál Darvasi a *Nyugat* 1927-es vitájára, az *Indiszkreáció az irodalomban* című ankétra, de aprólékosan felidézi Mándy legnagyobb kiadáspolitikai és személyes vihart kavart regényének, a *Fabulya feleségeinek* (1959) fogadtatását. A kulcsregény főhőse – nem volt akkor sem titok – Végh György. Mándy meg is mondta a „főszereplőnek”, aki ekkor közeli barátai körébe tartozott, hogy „[h]a nem ezek az idők lennének, egyedül belőled megélnék, a te figurádból!” (249). Kálnoky László volt a könyv egyik előolvasója, s ő pontosan előre látta, ami a könyv megjelenése után bekövetkezett. Darvasi idézi Kálnoky véleményét: „»Szerintem ez egy kis remekmű, Iván több már, mint kitűnő író: nagy író!!! (Ezt én nem könnyen mondom ki bárkiről.) Más lapra tartozik, helyes-e, szabad-e élő személyekről ilyen kínos dolgokat megírni anélkül, hogy az író megváltoztatná a szereplők külsejét, foglalkozását, a környezetet. [...] A főszereplő Fabulya pedig, ha az írás nyomtatásban megjelenik, erkölcsi hullá lesz és köznevetség tárgya. Szokatlan, hogy egy művészi alkotást morális szempontból bíráljunk. Ezt csak a katolikus kritikusok és más bizonyos szempontokat minden elé helyező bírálók tették eddig. Végeredményben az a véleményem, hogy ez a kisregény olyan, mint egy remekül sikerült zabigyerek. Nem szabad lett volna megszületnie, de mivel megszületett és él, nem szabad megölni sem. Azaz jobb lett volna nem így írni meg, de mert így íródott és nagyszerű lett, nem lehet azt kívánni vagy követelni, hogy ne jelenjék meg. Mindenesetre [...] Ivánnak rettegnie kell majd a szereplők egy részének egyéni és kollektív bosszújától. [...] Végeredményben neki van igaza. A vérbeli művész legyen kegyetlen.» (247–248).

Nem tudom, Kálnoky, Mándy mennyire mélyedtek el a bizonyos *Nyugat*-beli vitában. Többek között Kosztolányi is ezt a sarkos véleményt képviselte. (Az a Kosztolányi, akinek temetésére – mint Darvasitól tudjuk – Mándy is elment.) A *Fabulya feleségei*-ből botrány kerekedett, nem is akármilyen. Sok ellentmondásos emlékezés van a könyv megjelenése körül. Olvasta-e Végh a megjelenés előtt a könyvet? Végigolvasta-e? Az mindenesetre tény, hogy a „főszereplő” maga ment el Csernus Tiborhoz, a könyv illusztrátorához, hogy az élethű rajzokat készítsen a szöveghez, mondván, ez is egyfajta népszerűség. Mándyt azonban szilencium sújtotta. Ugyanakkor, amikor a minisztérium és a pártközpont engedélyezni akarta az Írószövetség újraindulását, s a dokumentumok szerint az illetékeseket „érdekelte” (sic!) Mándy Iván és Nemes Nagy Ágnes, mint megnyerendő személyek. A *Fabulya*-kötet recenzióiból is bőven idéz Darvasi, feltétlenül érdemes elolvasni ezt a minuciózus, aprólékos gonddal készített fejezetrésztletet külön is. S felszólítást is rejt a *Fabulya*-történet felelevenítése. A hivatkozásokban említett *Végh György szeszélyes naplója* a PIM Kézirattárában fekszik, s bizony az innen vett idézetek azt sejtetik, nagyon is megérdemelné, hogy a szélesebb szakmai nyilvánosság elé jusson.

Talán itt, a bemutatott részletek alapján tudom pontosan meghatározni, mi is Darvasi Ferenc munkájának metódusa. Egyfajta *lineáris extenzivitás*. A fő szál mindig Mándy, a vele kapcsolatos, a rá vonatkoztatható adatok összerendezése. Jó módszer, és mutatóival együtt több mint 600 oldalas könyv az eredménye. Más nem fért volna bele. Az például, hogy az újholdasok pályája hogyan fejlődött szét, hogyan váltak el az utak a sikeresség szempontjából. Hogyan maradt a partvonalon például Szobotka Tibor, s hogyan ívelt fel felesége, Szabó Magda karrierje, amit az egyívású barátai árulásnak éltek meg. Többek között erről is szól Szobotka naplója. Szívesen olvasnánk egy becsületos Szabó Magda-pályaképet, legalább ilyen alaposat, részletezőt, mint Darvasi Ferenc Mándy-könyve.

Rögzíteni kell azonban azt is, hogy nem ez az első Mándy-monográfia. Erdődy Edit 1992-ben írt könyvet a *Kortársaink* sorozatban Mándy Ivánról, 1999-től 2010-ben bekövetkezett haláláig a Digitális Irodalmi Akadémia Mándy-szakértője is volt. Így indítja Mándy-könyvét Erdődy Edit: „Minden írónak van titka (bármily avítnak mutatkozzék is a gondolat). Azaz minden igazi írónak. Az írásnak egy olyan legfelső rétege, melybe a legegzaktabb, leginkább tudományosként elfogadott módszer sem enged vagy segít bepillantani. Vannak zárkózott, enigmatikus írók, akik tudatosan zárkóznak el a vizslató tekintet elől. Vannak kétértelműek és sokértelműek, műveik, akár a rejtvény. Vannak életművek, melyek labirintusából nincs menekvés. [...] Mándynak nemcsak titka, legendája is van, sőt, egész legendáriuma. A róla szóló tanok egyik alaptétele, hogy életműve homogén, változatlan, tömörszerű; hogy évtizedek óta mindig ugyanarról ír, írásainak szűk világa (tér, padok, csavargó, mozi, foci) változatlan és állandó. A legendát maga az író is táplálja gyakori önreflexióival, a műhelytitkok ironikus-komoly kitergetésével, a már legendásított mikrokozmosz

sűrű fölidézésével.”¹ Nagy kedvvel folytatnám Erdődy idézését, sőt, dicsérném hosszan és szívesen időtálló könyvét, felidézve, mégis milyen pontosan járta körül Mándy titkát, de erre most nincs terünk. Egyetlen apró, nem is súlyos, Darvasi elkövette méltánytalanságot azért szóvá tehetünk. Erdődy Edit írta a „Sóska”, azaz az 1945 és 1975 közötti, az MTA Irodalomtudományi Intézetében készült kézikönyv Mándy-fejezetét is. Darvasi Ferenc úgy hivatkozik rá mint a „hivatalos irodalomtörténet-írássra”. Ez ugyan igaz, de elfedi azokat a küzdelmeket, amelyek az irodalompolitika és a szerkesztők, szerzők között folytak a kánonról, az arányokról. A „Sóska” hibáit lehet sorolni, de éppen a Mándy-fejezet az egyik példa arra, hogy az intézeti szabadságharc nem volt eredménytelen.

A monográfia címe, *Csak hagyjanak békén*, lehetne akár Mándy-idézet is. Magam is annak véltem, amíg el nem jutottam a könyvben a magyarázatig. A cím ugyanis Balassa Péter fordulata, aki egy Mándy-születésnap alkalmából próbálta megfogni a Mándy-jelenséget, az írói tartás titkát. Jó cím, jól választott Darvasi. A részfejezetek közlésekor még a „*Sose tudja a gyerekkorát elfelejteni?*” címmel hivatkozott készülő munkájára. (Hasonlóan jó, mert kifejező cím Szobotka Tibor naplójáé [1953–1961] is, a *Bánom is én*. Bár nem tartozik szorosan a tárgyhoz, de nagyon szerencsés lett volna, ha a Jaffa Kiadóhoz került Szobotka-kézirat Darvasi Ferenc kezébe kerül, mert sokkal, de sokkal jobb könyvet csinált volna belőle, anélkül persze, hogy a szövegből egy betűt is elvett vagy hozzátett volna. Mert igen sok múlik a korismere-ten, a jegyzeteken, a keresztutalásokon, s ebből a szempontból ez utóbbi könyv nem elég igényes s ezért sikerületlen.)

Időrendben haladva ismerjük meg Mándy pályáját, a monográfia nem egyszerűen rendet tesz az életrajzi adatokban, hanem gazdagítja a lineáris történetet, előhozza Mándyval való beszélgetéseket és munkáiról szóló kritikákat, s végül idéz a nekrológokból, sőt reflektál a temetésre emlékező szerzőtársakra. Az anyaggal, a teljes recepciós anyaggal való birkózással szinte a lehetetlenre vállalkozott Darvasi Ferenc. Fejezetenként újrakezdődik a lábjegyzetek számozása, de ha összeadjuk ezeket az okadatoló, bizonyító hivatkozásokat, rendkívül magas számot kapunk. Összesen – remélem, pontosan adtam össze a számokat – 1849 lábjegyzetet tartalmaz a monográfia. Mégis előfordul egy furcsaság, hogy Margócsy István neve nem szerepel a névmutatóban, mert csak egy hosszú lábjegyzet idézi föl Margócsy írását a *Holmi* különszámából. A Mándy-értelmezés neuralgikus pontjáról van szó, a „kismesterség” mint bélyeg kérdéséről. Margócsy a búcsú pillanatában ugyanis tematizálni merte ezt a vélekedést. Margócsy írásából csak ezt a momentumot emeli ki Darvasi, noha ebben az írásban sok értő és elismerő kijelentés is van. Ennek körüljárása – ebben bizonyos vagyok – főszövegbe kívánczított volna. Csakhogy Darvasi egész könyvében ódzkodik a saját értelmezései kimondásától. Nehezen vagy részlegesen olvasható ki a *Csak hagyjanak békén* című monumentális munkából Darvasi értékelése. Hiányzik a Mándy-művek saját elemzése. Ez persze egy másik könyv lett volna.

¹ ERDŐDY Edit, *Mándy Iván* (Budapest: Balassi Kiadó, 1992), 5–6.

A *Csak hagyjanak békén* című életrajz és pályakép *kultuszkönyv*. Hatalmas filológiai teljesítmény, sokat tanultam belőle én is. Bárcsak minden írónak ilyen részletes, aprólékos élet- és pályarajzát ismerhetnénk. Olvasható lineárisan, ez a természetes és konvencionális olvasat, de érdemes a névmutatóból kiválasztani neveket, például Kaló Flóriánét, a legjobb barátét, Nemes Nagy Ágnesét, Ottlikét, Szabó Magdát, Márkus Évát, Karcsai Kulcsár Istvánét, Rába Györgyét, a Mándyhoz közelállókét, és külön-külön olvasni a kapcsolattörténeteket. Rákeresni a filmforgatókönyvek születésére. Remek a fényképanyag, lefegyverző a bibliográfia, előzékeny, mert az olvasót nagyban segíti a név- és címmutató.

Mindenkinek javaslom azonban, hogy Erdődy Edit 1992-es, mindössze 115 oldalas, „cím nélküli” Mándy-monográfiáját – a *Kortársaink* sorozatban, mint ezt tudjuk, nem kaptak címet a kismonográfiák – és Darvasi Ferenc *Csak hagyjanak békén* című 631 oldalas élet- és pályarajzát együtt olvassa. Mert mint Darvasi Ferenc a könyvbemutatóján mondta, idézve Reményi József Tamást, *Mándy a szövegeinek adta át a titkait*.